

עוד כתבו כמה ראשונים (תוס' מד: ד"ה נהנין; רא"ש) שאם אין השכר בא לצורך העבודת-כוכבים או לנויה ותקוותה, אלא בא בשביל הנאת הכומרים וצרכיהם – אין איסור להנות אפילו בטובה, אם אינו עומד בחצר עבודת כוכבים.

אבל אסיפא כיון דאיכא אחרים בהדה, אפילו בטובת כומרינ נמי שפיר דמי' – הר"ן תמה בטעם הדבר, הלא אסור להנות ע"ז [כמו שאמרו (לעיל יג) שאסור לקנות מיריד עכו"ם, היות והיא נוטלת חלק מן הרווחים] –

וכתב ש(גם אם נפרש שמעלה להם שכר) מדובר כאן בריוח מועט שיש לבעלי המרחץ, והיות ועיקר שימוש הוא להנאת עצמו – אין לחוש לטובה המועטת שהם מקבלים – אם יש גם לאחרים חלק באותה הנאה. (אלא שחזר והקשה מן הירושלמי שמשמע שאפילו בריוח גדול מותר. וצידד להעמיד בכגון שאין המוכר רדוף למוכרו אלא הלוקח. ע"ש).

עוד הביא לפרש שמדובר על הנאת הכומרים, ולא לעבודת-כוכבים עצמה. ולא נאסר הדבר אלא מפני מראית העין, ומשום כך מותר כאשר יש לאחרים חלק עמם (ולכאורה זה דלא כדברי הראשונים דלעיל, שלהנאת הכומרים לא אסרו. וצ"ב).

ולענין הלכה – כתב הר"ן: יש להחמיר כלישנא בתרא שאסור בטובת הכומרים לעולם. ואולם הרמב"ם פסק להקל.

הא מקומות כתיב? אם אינן ענין למקומות... תנהו ענין לכלים' – וקשה, מכל מקום הלא הדרשה מנוגדת ללשון הכתוב, לאבד את המקומות עצמם. ויש לפרש על פי מה שאמרו להלן (נד): שקרקע שחפר בה בורות שיחין ומערות לעבודת כוכבים – נאסרת. ופירש הריטב"א שכשאמרו 'אם אינו ענין למקומות תנהו ענין לכלים', בכלל 'כלים' גם קרקעות שעשו בהם מעשה, שגם הם נאסרים ככלים. ויש להוסיף נוסף; נראה לחדש שהחופר בורות לעבודת כוכבים, דופני הבור לא נאסרו אלא מדין 'משמשין' ואינם כעכו"ם עצמה [הגם שהקרקע נעבדת], והרי הם ממש ככלים המשמשים לעבודת כוכבים. לפי זה אין כוונת הגמרא להוציא הכתוב ממשוטו, רק הכוונה להכריח שהכתוב מדבר בחפר בקרקע בורות וכד', שאל"כ הרי אין הקרקע נאסרת, וכיון שכן הלא שמענו בכתוב הזה שכלים שנשתמשו בהם לעכו"ם נאסרים, שהרי דופנות הבור כמוהם ככלים המשמשים (עפ"י שרידי אש יו"ד ק, נח"סב).

דף נב

הערות באורים ועיונים

זר' עקיבא דלא מקיש אמר לך את – הפסיק הענין' – המלה 'את' נדרשת לכך, שלא להקישם אהדי (כמוש"כ התוס'). והולך רבי עקיבא לשיטתו, שדרש 'אתין' שבתורה (ע' פסחים כב: ירושלמי ברכות ט, ה; ב"ר א, ועוד). [ואמנם הדרוש תיבה מסוימת אין הכרח שדורשה בכל מקום, וכמו שהוכיחו התוס' (בבבחים יח: ד"ה ואידך) שרבי שמעון דורש 'את' במקומות מסוימים בלבד – וכנראה הכל לפי ההקשר ולפי משמעות הדרש והסברא. ומה שנחמיה העמסוני פרש מדרשת 'את' כאשר לא מצא לדרוש במקום אחד, י"ל שלפי כללי שיטתו בשאר מקומות בדרשת 'את', היה צריך להידרש גם באותו מקום].

‘דשמואל רמי, כתיב לא תחמד כסף וזהב עליהם וכתיב ולקחת לך – הא כיצד...’ – שהיה לו לכתוב ‘לקחת לך’. ומדכתיב ‘ולקחת לך’ בא לדרוש שיש אופן שאתה לוקח לך (עפ”י משך חכמה – עקב ז, כה. [ודומה לזה ‘לא תראה... והתעלמת מהם’ – פעמים שאתה מתעלם]). ובאר שם את המשך הכתוב: **לא תחמד כסף וזהב עליהם, ולקחת לך** – פירוש, מה שאתה לוקח כשיבטלו עכו”ם לע”ז, יהיה לך ולא לגבוה [כמו שכתבו ראשונים, שנעבד שביטלו אסור לגבוה]... **כי תועבת ד’ אלקיך הוא** – להקרבה. ‘ונכון הוא לפי הדרש’. ומצינו כמה מקראות המתפרשים כמשקל הזה.

‘מנין לעבודת כוכבים של ישראל שטעונה גניזה...’ – ואין לה בטלה עולמית, שלא כע”ז של נכרי (פשוט). וכן מפורש בע”ב שמהכתוב הזה למדנו שאין לה בטלה. אלא שלפרש”י למדנו מכאן דבר נוסף, שיש בה קולא שנגזרות בשלמותה ואינה טעונה שריפה ושחיקה כע”ז של נכרי).

‘מה מזבח טעון גניזה’ – מזבח שנפסל, כגון שנותץ או שנפגמו אבניו, הואיל ואסור בהנאה טעון גניזה, אם משום שאין לו פדיון, שדינו ככלי שרת (ע’ במאירי וברמב”ן), או אפילו אם ננקוט שיש לו פדיון (ע’ בעה”מ), מאחר שנשתמשו באבניו לגבוה אסורות הן להדיוט וכדלקמן, הלכך טעונות גניזה (עפ”י משנה למלך בית הבחירה א, טו. וע”ע מקדש דוד קדשים א סק”ו).

‘אמר ריש לקיש: כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נוטע אשרה בישראל, שנאמר...’ – פירוש, אפילו עדיין לא דן שלא כראוי, ההעמדה לבדה היא איסור בפני עצמו, כענין נטיעת אשרה שאסורה גם ללא שעבדוה (ערוך לנר סנהדרין ז).

‘ואלא אליבא דרבי ישמעאל דאמר אסורה מיד, מאי, משמשי ממשמשינ גמר, מה התם עד שיעבדו אף הכא עד שיעבדו, או דלמא מינה גמר, מה היא אסורה מיד...’ – אף על פי שהלכה כר’ עקיבא שע”ז של ישראל אינה אסורה עד שתעבד, ואם כן אין לנו נפקותא בספק זה, אך יש נפקותא בכיוצא בו; משמשי עבודת כוכבים שביד ישראל – האם יש להם ביטול כמשמשים של עובד-כוכבים, או שזמא מינה גמרינן, וכשם שע”ז של ישראל אין לה ביטול, כך משמשים של ישראל. וכתב הרמב”ן בשם הראב”ד שמשמשי ישראל אין להם ביטול. והוכיח זאת מסוגיא דלהלן. והר”ן פקפק על ראייתו [וכן דעת רב האי גאון, שמשמשי עכו”ם של ישראל יש להם ביטול]. והוסיף שאם הע”ז שייכת לעובד כוכבים ומשמשיה ביד ישראל, וביטל הגוי את הע”ז עצמה – בטלים ממילא כל משמשיה, הגם ששייכים הם לישראל.

פשוט שדיון הראשונים אינו אלא ע”י ביטול הנכרי את המשמשינ שביד ישראל, אבל ישראל הרי אינו בתורת ביטול כלל, לא שלו ולא של הגוי, וודאי אינו מבטל את משמשי כשם שאינו מבטל תשמישי שביד גוי.

(ע”ב) ‘... או דלמא איסור דאורייתא לא בטיל, טומאה דרבנן בטיל’ – מפשטות הדברים נראה שתקובת ע”ז אסורה מן התורה בין באכילה בין בהנאה, שהרי הוקשה למת שאסור בהנאה. ואולם יש מן הראשונים שכתבו שאינה אסורה מדאורייתא אלא באכילה, אבל בהנאה – מדרבנן (כן נסתפקו התוס’ בב”ק עב: וכ”כ הרשב”א בקדושין נח בשם התוס’). ואולם הרמב”ם הרמב”ן והריטב”א כתבו שאסור מן התורה גם בהנאה – הביאם בספר דברי אמת (קונטרס דברי סופרים ה. דף קיג), וכתב להוכיח מכמה מקומות שאסור מן התורה, ובכללם הביא מסוגיתנו, וכנזכר. וע”ע אגרות משה יו”ד ח”א רכט, ג).

וצריך לומר לשיטה זו, שאמנם איסור הנאה הוא מדרבנן ואעפ"כ הוא נגרר להידון כמו איסור האכילה, שלכך אין מועיל ביטול בתקרובת הן לענין איסור אכילה הן לענין הנאה, אבל טומאה שכל עיקרה מדרבנן, אפשר שמועיל כלפיה הביטול (עפ"י שבט הלוי ח"ב ג. ועע"ש).

התם קרא אשכח ודרש, דכתיב ובאו בה פריצים וחללוה – שיצאו לחולין ונאסרו ע"י היונים מן הדין, שהרי הן שלהם. ואולם הכלים ששימש בהם אחז לא יצאו לחולין בכך, שהרי כלי שרת אינם יוצאים לחולין ע"י מעילה כי קדושתם קדושת הגוף. אבל מחריבי המקדש – גזרת הכתוב היא שמחללים את המקדש, ולא מדין 'מעילה' – שאין דין מעילה בגוי. כן היא שיטת הרמב"ן (וכ"כ הרי"ד ועוד). ואולם בעל המאור כתב שהמזבח נתחלל על ידי פריצי ישראל, שקדמו ופרצו שם, וע"י מעילתם יצא המזבח לחולין. ולדבריו שונה המזבח משאר כלי שרת, שיוצא לחולין ע"י מעילה. ואילו הנכרים אינם יכולים להוציא לחולין שאין בהם דין 'מעילה'.

[חילוק זה שבין המזבח לכלי שרת, אינו אלא במזבח החיצון מפני שהוא כרצפה, אבל מזבח הזהב – כלי שרת הוא (ע' זבחים כז) ולא יצא לחולין ע"י פריצים. ולכן רק בפנימי נאמר 'קדש קדשים הוא לד' (שמות ל, י), אבל בחיצון נאמר (פסוק לז) 'קדש קדשים'. (משך חכמה תשא ל, י. ע"ש. וע"ע שבט הלוי ח"א ר).]

'אמרי היכי נעביד, נתברינהו – אבנים שלמות אמר רחמנא... הכא כיון דאשתמש בהו לגבוה, לאו אורח ארעא לאשתמושי בהו הדיוטא' – יש מן האחרונים שהקשו מכאן על מה שציידו בתוס' (בסוכה מט.). שאין איסור הנפת ברזל על אבני מזבח קודם שהוקדשו, שלכן היו יכולים לתקן ולישרן בברזל בעודן חולין, ורק אחרי כן להקדישם ולבנות [ואין כן דעת הרמב"ם. וגם מהתוס' במסקנתם משמע שלקחו אבנים חלקים מן הנחל או מן הים] – והלא כאן אמרו שאין לפגמן בברזל הגם שיצאו האבנים לחולין (כן הקשו במנחת חינוך מ ובערוך לנר סוכה שם).

ויש מחלקים בין תחילת הבנין שעדיין אין האבנים מיוחדות למזבח דוקא, ובין אבני מזבח משכבר שמויעדות לו, שעליהן חל האיסור 'לא תניף' הגם שיצאו לחולין (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ה – קונטרס המצוות כ. וע"ע דובב מישרים ח"ב מ).

– לכאורה נראה שהיו יכולים לבטל ולשתמש בהן לצורך העזרה והר הבית, ומדוע לא עשו כן? – מכאן הקשה הגאון בכור שור (מגילה כז) על דברי הט"ז (או"ח קנ"ד סק"ז) שחידש שדבר שאינו ראוי לשמש לקדושה חמורה כפי יעודו, מותר להורידו לקדושה קלה, כי עדיף לעשות כן מאשר לגנוזו. הלא לפי דבריו קשה מדוע לא נשתמשו באבנים אלו לקדושה קלה – אלא משמע שבכל אופן אסור להוריד דבר מקדושה חמורה לקלה.

בשו"ת שבט הלוי (ח"א ל) כתב לתמוה על ראייתו, הרי אף אם לא ננקוט כהט"ז ונאסור להוריד לקדושה קלה גם כשאינו ראוי לקדושה החמורה, הלא האבנים הללו יצאו לחולין, ובודאי מותר לעשות מהן כל דבר, וכמו ששאלו בגמרא להשתמש בהם הדיוט, ותרצו לאו אורח ארעא. אבל איסור הורדה לקדושה קלה ודאי אינו שייך כאן שהרי הן חולין גמורים. אלא זה שלא השתמשו בהם לעזרה ולהר הבית – יש לומר שלא היה להם צורך בזה, 'ושערי תירוצים לא ננעלו'.

א. נראה לפרש כוונת 'בכור שור', שהבין שכשם שלא אורח ארעא להשתמש בהם הדיוט, כמו כן לאו אורח ארעא להשתמש בהם לחומת העזרה. ומכאן הקשה ב'קל וחומר' על דברי הט"ז, כי כאן רואים שעדיף לגנוז האבנים מאשר להשתמש בהן לקדושה קלה, הגם שבאמת יצאו לחולין ומדינא היה מותר, כ"ש כשהם עדיין חפצי קדושה.

ואולם הט"ז יפרש שלא היתה כאן הקפדה שלא להוציאם לדבר אחר אלא שלא היה להם צורך, וכמו שכתב ב'שבט הלוי'.
 ושני הפירושים הללו מפורשים בתוס' רי"ד (מהדורא תנינא), שהקשה מדוע לא עשו בהם שום בנין בעזרה, ותיקן שגם זה לא אורח ארעא, או משום שלא היו צריכים שום בנין בעזרה.
 עוד בענין הורדה לקדושה קלה כשא"א להשתמש לקדושה החמורה, ע"ע בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ד מב; יביע אומר ח"ב א; שבט הלוי ח"ג צא.
 ב. לכאורה נראה שמ"מ פגמו את האבנים ע"י עכו"ם, שהרי מצוה לאבד ע"ז, ואם כן יש מצוה בביטולה כמוש"כ כמה אחרונים. ועוד הרי נראה שהם טמאים בטומאת משמשין, וכדי להשהותם בעזרה נצרך לבטלם, לטהרם.

'בילדותו סבר, ישראל אדעתא דעובד כוכבים פלח, כיון דעובד כוכבים מבטל דנפשיה, דישראל נמי מבטלה' – יש לעיין, הלא מכל מקום הוא ממון של ישראל, ואין מועיל ביטול בע"ז השייכת לישראל, אפילו כשהישראל לא עבדה כלל [כמבואר לעיל מב' דילמא אגבה לה והדר מבטיל לה, והוי עבודת כוכבים ביד ישראל'. וכ"מ מדין הלוקח גרוטאות – להלן גג. ובפרש"י], ואם כן חלק הישראל נשאר באיסורו לעולם?

[ואמנם י"ל על פי מה שסוברים כמה ראשונים שע"ז שעבדה גוי והיא ביד ישראל, מן התורה יש לה ביטול ורק מדרבנן אינה בטלה (כן הביא הריטב"א בשם הרמב"ן. וכן דעת הסמ"ג (לאוין מה) היראים ('השלם' קב) והאשכול – ע' ב"י יו"ד קמו ובט"ז), ולפי זה היה שייך להעמיד כאן לאחר שחילקו, והרי בדרבנן 'יש ברירה' וא"כ כל חלק וחלק י"ל שהוברר שהוא של הגוי ובטל. אך מדברי הגמרא נראה שאפילו קודם החלוקה מותר. וכן קשה משיטת הראשונים שגם ע"ז של גוי שזכה בה ישראל, אין לה ביטול מדאורייתא (כן נראה מלשון הרמב"ם (ע"ז ח, ט), שהכליל יחדיו ע"ז שישראל עבדה וע"ז שגוי עבדה וישראל זכה בה. וכך היא שיטת הטור, כמו שכתב בשער המלך פ"ח מלולב, וכן דייק במקור חיים (קמו) מדברי רש"י והרמב"ם) – לפי שיטה זו אף לאחר חלוקה יש לאסור שהרי הביטול לא הועיל מן התורה, והלא בדאורייתא 'אין ברירה'].
 ובהכרח לפרש שהכוונה 'ישראל אדעתא דעובד כוכבים פלח' כעין תנאי הוא, כאילו לא עבדו מתחילה באופן כזה שהנכרי מבטלו. וצריך עיון (עפ"י אחיעזר ח"ב טז, ב ג. וע"ש מש"כ בבאור דברי הגהת אשר"י כאן. וכן האריך בענין בחדושי הגר"ר בענגיס ח"א לו).

'ככתבם וכלשונם'

'מה מזבח טעון גניזה, אף אשרה טעונה גניזה' –
 '... כי כך הוא ישועת השי"ת למי שזוכה שמאיר את עיניו, להשיג זה בעולם-הזה איך העוונות כזכיות ממש שיש בהם קדושה, דעל כן נכתבו כל חטאי ישראל בתורה הקדושה הקיימת לעולמי עד, והרי לעתיד נאמר דיבוקש עון ישראל ואיננו וחטאת יהודה ולא תמצאנה (ירמיה י), ואין נכתבו בתורה להיות למזכרת עון לעלמי עד – ועל כרחך דאחר התיקון הגמור שהכל נעשה כזכיות ויאיר זה לעיני הכל איך הם זכיות, אין כאן גנות ומזכרת עון אלא שבח ומזכרת זכות. ולא לחנם למדו ע"ז דישראל שטעונה גניזה ממצבת, מה מזבח טעון כו' – כי כבר הבטיחנו השי"ת דלא ידח ממנו נדח והכל יתוקן לעתיד לבוא בתכלית התיקון ואפילו חטא ע"ז, דיהיו כשנים הללו שסדורות ובאות מששת ימי בראשית, דהכל מסודר מהשי"ת מתחילת הבריאה, ורצון השי"ת היה לכך, דגם כל מעשינו פעלת לנו, ואתה הסיבות את לבם אחורנית, והוכרחו לעשות כרצונך, למען תצדק בדברך תזכה בשפטך...' (מתוך תקנת השבין י, עמ' 83).

'... ובאמת כן יתברר לעתיד על כל חטאי ישראל כשיצורפו ויתלבנו, כמו שאמרו ז"ל בשבת (פט:) אם יהיו חטאיכם כשנים הללו שסדורות ובאות מששת ימי בראשית – כשלג ילבינו, והיינו דמאחר שאמיתות רצון הש"י כך, הוי כמו עבירה לשמה (בנויר כג:) וכמו שכתוב **עת לעשות לד' הפרו תורתך**, ואף על גב דהוא נתכוון לתאות עצמו, הוי ככפוחו ואכל מצה – יצא (ר"ה כח.). ואמרו בפ"ק דפסחים (ח.) דבישראל גם כשמתכוין גם להנאת עצמו ובודק חמץ לבקש מחט, מקרי צדיק גמור...

וכמו שאמרו בע"ז של ישראל דאין לה ביטול, ילפינן מקדושת מזבח – והיינו דע"ז שעשה ישראל ודאי אינו באמת אלא לעבודה לד', אלא שבעולם הזה אין נגלה עדיין זה ההכרה הברורה דכל מעשי ישראל הכל פעולת ד' ממש שהם חלק אלוק.

ומכל מקום גם על המחשבה לבד אין נענש, כמו שאז"ל (בקדושין מ.) מחשבה רעה אין מצרפה למעשה, [והיינו רק בישראל כמ"ש בירושלמי פ"ק דפאה], והיינו דאמיתות עומק ראשית דמחשבת איש הישראלי הוא רק לעשות כרצון הש"י, וכמו שכתב הרמב"ם (בפ"ב מהלכות גירושין) בטעם כופין אותו עד שיאמר רוצה אני. והמחשבה רעה נולדה מן היצר שיושב על ב' מפתחי הלב (ברכות סא.). וכמו שנאמר **יצר לב האדם רע**, וכמו שאמרו (שם יז.) גלוי וידוע שרצונינו לעשות רצונך, ומי מעכב – שאור שבעיסה כו'. ובעולם הזה שניתנה הבחירה במעשה לכך העונש כשבאה המחשבה לידי מעשה, שבמחשבה יש בו ב' מיני מחשבות דטוב ורע, ובכחו להגביר הטוב ולעכב המעשה... (מתוך לקוטי מאמרים לר"צ הכהן, עמ' 218).

וכיו"ב כתב שם (בעמ' 239):

'דבעכו"ם כשחוזר, מתבטלים מעשיו גם כן וכאילו לא עשה, כי כל מעשיו תוהו והבל. מה שאין כן פעולת הישראלי אי אפשר להתבטל, דגם שחוזר נעשו כזכיות והמעשה לא נתבטל [ולכך ילפינן לה דאין לה ביטול ממזבח. והבין].

וכן הוא בספרו 'צדקת הצדיק' (בהשמטה מכת"י, באות קסא):

'אזו, במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני א-ל חי (הושע ב) – דייקא באותו מקום הוא ממש להיפך. כגון מע"ז נעשה דייקא עבודת ה', ולכן אמרו דילפינן ע"ז של ישראל טעונה גניזה ממזבח, עיין שם. כי באמת לאמתו עבד רק השי"ת ולא כח אחר. וכן מקלקול הברית נעשה שמירת הברית, ודייקא ע"ז זוכה לשם 'צדיק'...'

ענין בירור חטאי ישראל לעתיד, מופיע פעמים רבות בספד"ק מי השלוח להררמ"י מאיזביצא, רבו של רבנו צדוק הכהן, זכר צדיקים לברכה.

ע' ענין נוסף בספר שיח שרפי קדש א' תרסב – מהרר"ב מפשיסחא.

דף נג

'דאף על גב דקלל מלכו ואלהיו ופנה למעלה – אל ארץ יביט' – כזה הוא טבע האדם, שהאור והחושך משמשים בנפשו בערבוביא, ואין אחד מהם מסלק את חברו. מצד אחד לבו יכול להיות מופנה כלפי שמים, 'פניו למעלה', ומן הצד האחר באותה שעה ממש אל ארץ יביט – נשאר עובד ע"ז כשהיה, ולכך אין הע"ז בטילה, כי הלא ודאי אילו ביטל הע"ז לגמרי ואחרי כן חזר בו, אין הביטול נעקר למפרע. אלא כאן אף בתחילה בשעה שרקק בפניו ופנה למעלה, באותה שעה ממש יש בלבו להיות עובד ע"ז, ואין ביטולו ביטול גמור.